

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Όνοματεπώνυμο: Αθηνά Μαρκοπούλου

Τίτλος προτεινόμενης διατριβής: Τα «παλιά χαρτιά» του Μητσάκη και τα βιβλία των άλλων. Μελέτη της σχέσης μεταξύ εκδοτικών πρακτικών και λογοτεχνικότητας: η περίπτωση της εκδοτικής ιστορίας των γραπτών του Μιχαήλ Μητσάκη.

Σύνοψη του θέματος

Αντικείμενο της προτεινόμενης μελέτης είναι η διερεύνηση της σχέσης της *κουλτούρας του εντύπου*¹ με το περί λογοτεχνικότητας ερώτημα². Πιο συγκεκριμένα, θα διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους οι διάφορες εκφάνσεις της κουλτούρας του εντύπου συνδέονται με τον ορισμό λογοτεχνικών ταυτοτήτων, όπως *έργο* και *συγγραφέας*, καθώς και οι σχέσεις μεταξύ θεσμών, συγγραφέων, εκδοτών, κριτικών και αναγνωστικού κοινού ως ορίζουσες το *λογοτεχνικό πεδίο*³. Ως περίπτωση, η οποία μπορεί να διαφωτίσει τη μελέτη αυτών των σχέσεων, επιλέχθηκε η κειμενική παραγωγή του Μιχαήλ Μητσάκη, καθώς η εκδοτική ιστορία των κειμένων του παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Χωρίζοντας την εκδοτική πορεία των

---

¹Μεταφράζεται έτσι ο όρος *print culture*, ο οποίος εμφανίζεται στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία. Ένας ιδιαιτέρως εύστοχος ορισμός είναι αυτός που ακολουθείται από την Carla Hesse στην εισήγησή της «Books in time»: “the stabilization of written culture into a canon of authored texts, the notion of the author as creator, the book as property and the reader as an elective public” (στο Nunberg Geoffrey (ed.), *The future of the book*, University of California Press, 1996, p.21. Ωστόσο, η ίδια η Carla Hesse θέτει υπό αμφισβήτηση το δόκιμο του όρου θεωρώντας πιο εύστοχο το *circuit du livre* του Roger Chartier, το οποίο –στα πλαίσια της ανάλυσής της– η ίδια μεταφέρει στη γλώσσα της ως *the civilization of the book* ή απλώς *the modern literary system*.

² Θεωρώντας, όπως οι εκπρόσωποι του Νέου Ιστορισμού και της Νέας Βιβλιογραφίας, ότι κάθε κείμενο –συμπεριλαμβανομένων των κειμένων της λογοτεχνίας και για την λογοτεχνία, είναι ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένο, θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε το θεωρητικό περί λογοτεχνικότητας ερώτημα σχετίζοντάς το με τις ιστορικές συγκυρίες που καθόρισαν τον τρόπο παραγωγής και μετάδοσης των κειμένων του corpus, καθώς και με τις υλικές και θεσμικές συνθήκες που επιτρέπουν την εκάστοτε πρόσληψή τους.

³ Ο διάσημος όρος του Pierre Bourdieu, από το έργο του *Οι Κανόνες της Τέχνης. Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, εκδ. Πατάκη, 2006 θα σχολιαστεί περαιτέρω στη διατριβή, εφαρμοσμένος στη Νεοελληνική Λογοτεχνία των τελών του 19^{ου} αιώνα: “Αυτό το λογοτεχνικό (κλπ) πεδίο είναι ένα πεδίο δυνάμεων που ασκούνται πάνω σε όλους όσους εισέρχονται σε αυτό, και με τρόπο διαφορετικό, αναλόγως της θέσης που καταλαμβάνουν μέσα σε αυτό [...], και ταυτόχρονα είναι ένα πεδίο ανταγωνισμών που τείνουν να διατηρήσουν ή να αλλάξουν αυτό το πεδίο δυνάμεων». (Bourdieu 2006, 353)

κειμένων του Μητσάκη σε τρεις φάσεις, θα μας δοθεί η ευκαιρία να μελετήσουμε διαχρονικά τη σύνδεση του λογοτεχνικού φαινομένου με τις εκδοτικές πρακτικές στην Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα: (1) εν ζωή δημοσίευση σε περιοδικά έντυπα, (2) μεταθανάτιες εκδόσεις του μητσακικού «έργου» σε τόμους από τις αρχές έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, (3) δημοσίευση και κριτική πρόσληψη των «γραπτών της τρέλας» στα τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Η επιλογή των συγκεκριμένου corpus οφείλεται σε χαρακτηριστικά των συνθηκών συγγραφής και παράδοσης των κειμένων του Μητσάκη, τα οποία τα καθιστούν ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα και ικανά να φωτίσουν τα ερωτήματα που θα τεθούν στην προτεινόμενη μελέτη. Πιο συγκεκριμένα, το corpus αφορά σε κείμενα τα οποία δεν έγιναν βιβλία εν ζωή του συγγραφέα τους, είτε επειδή η εποχή δεν θεωρούσε την έκδοσή τους σε βιβλίο ως απαραίτητο όρο αναγνώρισης της λογοτεχνικής τους αξίας, είτε επειδή δεν κρίθηκαν ως έργα άξια έκδοσης ή ως «έργα» εν γένει. Η επιλογή της συγκεκριμένης περίπτωσης σχετίζεται επίσης με το γεγονός ότι η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή των τελών του 19^{ου} αιώνα και οι φιλολογικές συζητήσεις που την περιέβαλαν είχαν –με διάφορους τρόπους- μεγάλη επίδραση στη διαμόρφωση του ελληνικού λογοτεχνικού κανόνα. Η έκδοση (ή μη) κειμένων και οι επιμέρους εκδοτικές πρακτικές θα αντιμετωπιστεί στην παρούσα μελέτη ως *θεωρία στην πράξη*, ως δηλαδή μια κίνηση κριτική, η οποία ορίζει το *εντός* και το *εκτός* του λογοτεχνικού έργου, αλλά και διαμορφώνει τον λογοτεχνικό κανόνα.

Μεθοδολογικό πλαίσιο και συμβολή στην έρευνα

Η προσέγγισή μας εγγράφεται στο θεωρητικό πλαίσιο του Νέου Ιστορισμού και της κειμενικής κριτικής⁴, όπως εκπροσωπείται κυρίως από τον Jerome McGann, λαμβάνοντας πάντως υπόψη και άλλους σύγχρονους κριτικούς που ασχολήθηκαν με το ζήτημα της υλικότητας των έντυπων κειμένων, όπως η Katherine Hayles και η Johanna Drucker. Θα εφαρμοστούν, επίσης, μεταδομιστικές πρακτικές μέθοδοι κριτικής, όπως αυτές που προτείνονται από τον Derrida. Τέλος, προϋποτίθεται η σύνδεση με τομείς πέραν της Θεωρίας

---

⁴ Σημειώνεται εδώ πως στόχος πάντως της προτεινόμενης μελέτης δε θα είναι η έκδοση

της Λογοτεχνίας και της Λογοτεχνικής Κριτικής, συγκεκριμένα με τη Διανοητική Ιστορία των Roger Chartier και Hayden White⁵, και την κοινωνιολογία του Pierre Bourdieu⁶.

Προτεινόμενη δομή και corpus κειμένων

1. Η εν ζωή δημοσίευση σε περιοδικά ή η επιθυμία για το βιβλίο

Θα ερευνηθεί η ταυτότητα του συγγραφέα της εποχής: πολυγραφότατου, «επαγγελματία» συνεργάτη των εντύπων και από την γραφή βιοποριζόμενου –κινούμενου μεταξύ αρθρογραφίας και λογοτεχνίας, ο οποίος δημοσιεύει κείμενα μάλλον αφρόντιστα, ωστόσο αναγνωρισμένα από συγχρόνους και μεταγενέστερους ως έχοντα λογοτεχνική αξία. Τα ίδια τα δημοσιευμένα κείμενα καλύπτουν τόσο ποικίλη ύλη, όπου προσωπικές σημειώσεις και πρόχειρα δομημένες σκέψεις αλληλοδιαδέχονται τη μυθοπλασία, ώστε τα όρια του λογοτεχνικού έργου συχνά να γίνονται ρευστά. Θα μελετηθεί επίσης η σχέση με το αναγνωστικό κοινό και ο βαθμός στον οποίο αυτό καθόριζε τον τρόπο δημοσίευσης και τη μορφή των δημοσιευθέντων κειμένων.

Σώμα κειμένων: Θα μελετηθεί η αλληλογραφία του συγγραφέα, όπου γίνεται λόγος περί της αντίληψης των ίδιου του συγγραφέα για τον ρόλο του ως λογοτέχνη και δίνονται λεπτομέρειες για τη σχέση του με τους εκδότες. Θα αναφερθούμε όχι μόνο σε επιστολές του Μητσάκη, αλλά και σε επιστολές τρίτων και άλλες μαρτυρίες από το αρχείο τους, οι οποίες αναφέρονται στη θέση του στο λογοτεχνικό και φιλολογικό περιβάλλον της εποχής και σε εκδοτικά ζητήματα. Επίσης, θα μελετηθούν -ως προς το εκδοτικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν- κείμενα, τα οποία πρωτοδημοσιεύτηκαν σε έντυπα της εποχής ενώ ζούσε ο συγγραφέας και κείμενα που δημοσιεύτηκαν στον τύπο μετά τον θάνατό του Μητσάκη (και πριν τις μεγάλες συγκεντρωτικές εκδόσεις του).

2. Οι μετά θάνατον εκδόσεις σε τόμους ή το βιβλίο των άλλων

Θα ερευνηθούν οι τρόποι σύστασης της έννοιας του *λογοτεχνικού έργου* μέσω συμπληρωματικών εκδόσεων. Αυτή η εκδοτική χειρονομία θεωρούμενη ως μια πράξη

---

⁵ Στην ελληνική βιβλιογραφία, ξεχωρίζει ο τόμος *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*, Μνήμων, 1996. Στον τόμο παρουσιάζονται κείμενα των Chartier, LaCapra και White.

⁶ Η διεπιστημονικότητα είναι εγγενές στοιχείο του Νέου Ιστορισμού. Βλ. σχετικά τον τόμο που επιμελήθηκε ο H. Aram Veaser, *The New Historicism*, Routledge, 1989, passim.

«αποκατάστασης», κατασκευάζει την ταυτότητα του λογοτέχνη και επικυρώνει τη λογοτεχνικότητα των κειμένων οριοθετώντας το λογοτεχνικό έργο στο εσωτερικό ενός τόμου. Θα ερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο εκδότης των τόμων ορίζει αυστηρά το εντός και το εκτός της λογοτεχνίας· ο συγγραφέας – φάντασμα νεκρανασταίνεται⁷ και το έργο του μνημειοποιείται, όχι χωρίς να θέτει ζητήματα πιστότητας. Θα μελετηθεί επίσης η χρήση του χώρου των περιθωρίων και των υποσέλιδων ως χώρος όπου ο επιμελητής «οραματίζεται» το τέλειο κείμενο.

Σώμα κειμένων: Στην περίπτωση του Μητσάκη, θα αναφερθούμε στις συνθήκες υπό τις οποίες πήραν μορφή οι εκδόσεις Ταγκόπουλου (1920-1922) και Περάνθη (1956). Οι βιβλιογραφίες του Κατσιμπαλή θα μας βοηθήσουν να ερευνήσουμε πώς χρησιμοποιείται ο όρος *έργο* στις πρώιμες μελέτες για τον Μητσάκη από φιλόλογους της εποχής.

3. Η δημοσίευση των γραπτών της τρέλας ή αυτό που δεν μπορεί να γίνει βιβλίο

Η υπόθεσή μας εδώ θα είναι πως εάν, στην προηγούμενη φάση, στόχος ήταν η σύσταση ενός αδιάσπαστου και ενιαίου έργου, σε αυτήν την περίοδο, οι εκδοτικές πρακτικές στρέφονται προς τη διερώτηση επί της έννοιας του έργου και τη διάλυση των λογοτεχνικών ταυτοτήτων. Στο πλαίσιο μιας εποχής αρχειακού πυρετού⁸, όπου όλα τα γραπτά των λογοτεχνών θεωρούνται εκδοτέα και εκδόσιμα και όπου η πράξη της γραφής καθεαυτή γίνεται αντικείμενο μελέτης, εκτίθεται ο συγγραφικός μόχθος ως άξιος θέασης και η ίδια η μαρτυρία της πράξης της μη σύστασης έργου γίνεται το λογοτεχνικό. Αποφθεγματικά θα λέγαμε πως η σελίδα, η οποία διασώζει την επιβιώσα γραφή ως πεδίο μάχης με την λογοτεχνικότητα, γίνεται το λογοτεχνικό.

Σώμα κειμένων: Στην περίπτωση του Μητσάκη, θα μας απασχολήσει η εκδοτική χειρονομία του Καρακάλου⁹ και κάποια από τα γαλλόφωνα ποιήματα, τα οποία είχε γράψει ο Μητσάκης-στην μετά την τρέλα περίοδο- στα περιθώρια του αντίτυπου της *Ιλιάδας* που είχε στην κατοχή του ο Μητσάκης. Εκτός της αυτοτελούς έκδοσης του Καρακάλου, θα μας απασχολήσει η

---

⁷ Στην εισαγωγή του στο *Μιχαήλ Μητσάκης, Το έργο του*. Αθήνα, Εστία, 1956, σελ 11, ο Περάνθης δύο φορές μιλάει για νεκροφάνεια και νεκρανάσταση του Μητσάκη. Μάλιστα την πρώτη φορά παραθέτει Μαλακάση: «το έργο του Μητσάκη περνά ακόμα σήμερα από κατάσταση νεκροφανική».

⁸ Αναφορά στην αγγλική μετάφραση του τίτλου (*Archivefever*) του βιβλίου του Derrida, *Mald'archive*. Paris, Galilée, 1995.

⁹ Anghelos Caracalos (επιμ.), *Œuvres inédites de Michel Mitsakis*, Athènes, 1957.

παρουσίαση της τελευταίας συγγραφικής περιόδου του Μητσάκη στον περιοδικό *Λέξη* (τχ 90, 12/1989), αλλά και στον δεύτερο τόμο της έκδοσης από το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Έργα του Μητσάκη

- *Φιλολογικά έργα. Τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δημ.Π.Ταγκόπουλον Α΄.* Αθήνα, Τύπος, 1920.
- *Φιλολογικά έργα. Τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δημ.Π.Ταγκόπουλον Β΄.* Αθήνα, Αθηναϊκό Βιβλιοπωλείον Γανιάρη και Σίας, 1922.
- Caracalos Anghelos (επιμ.), *Œuvres inédites de Michel Mitsakis.* Athènes, 1957. 1.
- ΠεράνθηΜιχ. (επιμ.), *Μιχαήλ Μητσάκης, Το έργο του.* Αθήνα, Εστία, 1956.
- *Πεζογραφήματα.* Αθήνα, Νεφέλη, 1988.
- *Αφηγήματα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις.* Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2006.
- *Κριτικά κείμενα, επιστολές, ποίηση.* Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2007.

Για τον Μητσάκη

- Δημηρούλης Δημήτρης, «Μητσάκης εναντίον Παλαμά», *Καβουρηδόν και παραδρόμωσ.* Αθήνα, Εκδόσεις Τόπος, 2013, σελ.175-183.
- Καράκαλος Άγγελος, «Αναζητώντας τον Μιχαήλ Μητσάκη (1863-1916)», *Η Λέξη* 90, 12/1989, σ.990-998.
- Κατσίμπαλης Κ.Γ., «Η ανέκδοτη σελίδα του Μητσάκη», *Νέα Εστία* ΙΖ΄, 1/1/1935, αρ.193, σ.44.
- Κατσίμπαλης Κ. Γ., *Βιβλιογραφία Μιχαήλ Μητσάκη.* Αθήνα, τυπ. Στεργιάδη, 1942.
- Κατσίμπαλης Κ. Γ., *Βιβλιογραφικά συμπληρώματα Ι.Γρυπάρη - Μ.Μητσάκη - Κ.Θεοτόκη - Κ.Καβάφη.* Αθήνα, τυπ. Στεργιάδη, 1944.
- Χατζόπουλος Θανάσης, «Τα όρια ποιητικής σωφροσύνης (με αφορμή τις πρώιμες υπερρεαλιστικές δοκιμές του πεζογράφου Μιχαήλ Μητσάκη)», *Η Λέξη* 90, 12/1989, σ.1005-1009.

Βιβλιογραφία για εκδοτικά και θεωρητικά ζητήματα μελέτης του έντυπου λόγου

- *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες: Θεωρία και πρακτική*. Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Γ.Π. Σαββίδη, 15-17 Ιουνίου 2000, 2002.
- Aram Veese H. (ed.), *The New Historicism*, Routledge, 1989.
- Blanchot Maurice, *Le livre à venir*, Gallimard, 1959.
- Bennett Tony, *Outside literature*, Routledge, 1990.
- Bourdieu Pierre, *Οι Κανόνες της Τέχνης. Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, εκδ. Πατάκη, 2006.
- Γαζή Έφη (επιμ.), *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*, Μνήμων, 1996.
- Chartier Roger, *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*. Aix-en-Provence, Alinéa, 1992.
- -----, *Pratiques de la lecture* (direction). Paris, Payot, 1993.
- -----, *Histoire de la lecture dans le monde occidental*. Paris, Éditions du Seuil, 2001.
- Couzens Hoy David, *The critical circle. Literature, History and philosophical hermeneutics*, The University of California Press, 1982.
- Derrida Jacques, *Mal d'Archive: Une Impression Freudienne*. Paris, Galilée, 1995.
- -----, *Papier Machine*. Paris, Galilée, 2001.
- Δημαράς, Κ. Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*. Αθήνα, Ίκαρος, 1985.
- Eisenstein Elizabeth L., *The printing revolution in early modern Europe*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2005.
- Farge Arlette, *Η γεύση του αρχείου*, Νεφέλη, 2004.
- Gumbrecht Hans Ulrich, *The Powers of Philology: Dynamics of Textual Scholarship*, University of Illinois Press, 2003.
- Hay Louis, *La littérature des écrivains. Questions de critique génétique*, José Corti, 2002.
- Hayles Katherine, Jessica Pressman (ed.), *Comparative textual media. Transforming the humanities in the postprint era*, University of Minnesota Press, 2013.
- Hayles Katherine N., *Writing Machines*, The MIT Press, 2002.
- Hirsch E. D., *Validity in interpretation*, Yale University Press, 1967.
- Kittler Friedrich A., *Discourse networks 1800/1900*, Stanford University Press, 1990.

- Lafont Robert (ed), *L'anthropologie de l'écriture*, Centre Georges Pompidou, 1984.
- Μαστροδημήτρης, Π. Δ., Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία. Αθήνα, Δόμος. 1996.
- McKenzie D. F., *Bibliography and the Sociology of texts*, Cambridge University Press, 1999.
- McGann Jerome (ed.), *Textual criticism and literary interpretation*, The University of Chicago Press, 1983.
- ----- (ed.), *Historical studies and literary criticism*, The University of Wisconsin Press, 1985.
- -----, *Social values and poetic acts. The historical judgment of literary work*. Harvard University Press, 1988.
- -----, *The textual condition*, Princeton University Press, 1991.
- -----, *Radiant Textuality: Literary Studies after the World Wide Web*, Palgrave, 2001.
- Nunberg Geoffrey (επιμ.), *The future of the book*. New York, University of California Press, 1996.
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (εκδ. 14^η). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2004.
- Ricoeur Paul, *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*, Le Seuil, 1986.
- White Hayden, *The fiction of narrative. Essays on history, literature and theory 1957-2007*, The John Hopkins University Press, 2010.